

RUBOB CHOLG'USINING KELIB CHIQISHI VA TARAQQIYOTI

No'monov Istiqbol Iqboljonovich

Andijon davlat universiteti Musiqa san'ati kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining qadimiy torli cholg'ularidan biri bo'lgan rubobning kelib chiqishi, shakllanish bosqichlari va taraqqiyot yo'li ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Rubobning ilk tarixiy manbalardagi eslatmalari, tuzilmasi, sozlash usullari hamda ijrochilik an'analari haqida ma'lumotlar beriladi. Shuningdek, uning xalq va professional musiqadagi o'rni, zamonaviy musiqa asarlaridagi qo'llanilishi ham ko'rib chiqiladi. Maqolada rubob san'atining yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati ham yoritilgan. Tadqiqot natijalari rubob cholg'usining o'zbek musiqa madaniyatidagi muhim o'rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

.Kalit so'zlar: rubob, cholg'u asbobi, tarixiy taraqqiyot, milliy musiqa, ijrochilik san'ati, Sharq musiqasi, o'zbek musiqa madaniyati, xalq cholg'ulari, maqom, pedagogik ahamiyat.

Rubob – qadimiy torli cholg'u asbobi bo'lib, uning ilk shakllari miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Tarixiy manbalarda rubob ilk bor Afg'oniston, Hindiston va Eron hududlarida paydo bo'lgan cholg'u asbobi sifatida tilga olinadi. Keyinchalik esa:

- **O'rta asrlarda** – Markaziy Osiyoda keng tarqalgan;
- **Risolalarda** – Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy kabi olimlar rubob va uning imkoniyatlari haqida yozib o'tgan;
- **Nomining kelib chiqishi** – “Rubob” so'zi arabcha “rabab” (torli cholg'u) so'zidan kelib chiqqan, lekin asbob o'zi arablardan oldin mavjud bo'lgan bo'lishi mumkin.

Rubob— torli cholg'u asbobi. Rubob eng qadimiy cholg'u asboblari turiga kiradi. Noxun (mediator) bilan chertib chalinadi. O'zbek, tojik, uyg'ur, afg'on va boshqa sharq xalqlari orasida keng tarqalgan. Ba'zi olimlar fikriga ko'ra, qadimda 2 torli kamoni rubobdan zamonaviy skripka yuzaga kelgan. Hozir rubobning uch xili mavjud: qashqar rubobi, afg'on rubobi va pomir rubobi. Afg'on rubobining 2 ta nomi bor: 'tojik rubobi va buxoro rubobi. Qashqar rubobi Qashqarda keng tarqalgan. Shuning uchun qashqar rubobi deb ataladi. Qashqar rubobining uzunligi 80-100 sm. Qashqar rubobining cho'michsimon kosasi tut kabi qattiq daraxtlar yog'ochidan yasaladi. Kosasining usti esa teri bilan qoplanadi. Qashqar rubobining dastasi uzun bo'lib, oxiri qayrilgan bo'ladi. Kosasining oldida shoxga o'xshagan ikkita gajagi bor. Ular shakl berish bilan birga yuqori notalarni chalishda chap qo'l uchun tayanch vazifasini bajaradi. Qashqar rubobi dastasida 19 tadan 24 tagacha parda bo'ladi. Eski ruboblarda pardalar ichakdan qilingan bo'lsa, hozirgi zamonaviy ruboblarning pardalari metallan qilinadi. Qashqar rubobining beshta simi bor. Ular kvarta-kvinta oraliqida sozlanadi. Past birinchi ikki juft simi ochiq chalganda "lya" tovushini chiqaradigan qilib sozlanadi, ikkinchi juft simi "mi" tovushiga va uchinchi simi "si" yoki "lya" tovushiga sozlanadi. Diapazoni kichik oktava "si" yoki "lya" tovushidan uchinchi oktava "lya" tovushigacha. O'zbek bastakorlaridan Muhammadjon Mirzaev, sozandalaridan Ari Boboxonov, N. Qulabdullaev, kompozitorlardan Ibrohim Hamraev, Mustafo Bafoev va boshqalar qashqar rubobi uchun

turli janrlarda asarlar yaratishgan. Qashqar rubobining qayta ishlangan zamonaviy turi rubob prima o'z imkoniyatlari bilan rus domrasiga yaqin, to'rt metall tori kvinta oralig'ida sozlanadi. Orkestrda va yakka soz sifatida ishlatiladi. Sozgar usta S.E.Didenko (1911-1988) tomonidan ishlangan rubob prima cholg'usi yuqori registrdagi tovushlarga, katta tovush diapazoniga va keng ijrochilik imkoniyatlariga ega bo'lib, mizrob bilan chalinadigan sozlar sirasiga kiradi. Rubob prima kosasi yog'och plastinkalardan dastasi esa o'rik daraxti yog'ochidan ishlanadi. Kosasiga baliq terisi qoplanadi. Cholg'u torlarini tutib turish uchun kosa tagiga to'rtta ilmoqlar o'rnatiladi. Kosa bilan dasta tutashgan joyida, dastaning ikki tomonida shoxsimon fason qulog'i mavjud bo'lib, ular o'ziga xos bezak vazifasini o'taydi. Rubobning ovoz diapazoni torli cholg'ular orasida ancha keng hisoblanadi. U pastdan balandgacha bo'lgan bir nechta oktavani o'z ichiga oladi. Ayniqsa, rubob lirik, sokin, yurakdan chiqqan ohanglarni ijro etishda tengsizdir. Uning ovozi inson tovushiga yaqin bo'lgani uchun ham ko'plab bastakorlar va sozandalar uni ichki tuyg'ularni ifoda qilishda foydalanishgan. Shuning uchun ham rubobni ko'pincha "ruhning tovushi" deb atashadi. Cholg'u sifatida rubobning yana bir muhim jihati uning ko'p qirrali texnik imkoniyatlaridadir. Rubobda chertma, siljitma, urish, titratish (vibrato), glissando kabi ijro texnikalarini amalga oshirish mumkin. Bu usullar ijrochiga keng musiqiy ifoda berib, cholg'u orqali har xil kayfiyat, tuyg'u va dramatik holatlarni namoyon etish imkonini yaratadi. Masalan, Farg'ona-Toshkent maktabi ijrochilari rubobda barmoqlarni tez harakatlantirib, murakkab improvizatsion uslublar orqali kuylar yaratishadi. Buxoro maktabida esa rubobning silliq, nafis ohangdorligi ko'proq qadrlanadi, u yerda kuylarga chuqurlik va ruhiy ifoda berish ustuvor hisoblanadi. Estetik jihatdan rubob nafaqat eshitish, balki ko'rish zavqini ham beradi. Ustalar tomonidan yasalgan ruboblar o'zining o'ymakor bezaklari, nafis shakli, nozik ishlov berilgan bo'laklari bilan san'at asariga aylanadi. Ayniqsa Xorazm va Buxoro ustalari yasagan ruboblar san'atshunoslar tomonidan yuksak baholanadi. Rubobning bezaklari ko'pincha ramziy ma'noga ega bo'lib, ular orqali ijodkorlar tabiat, muhabbat, xalq donishmandligi va sufiya tasavvurlarini ifoda etishgan. Rubobning yana bir o'ziga xosligi — u yakka holatda ham, ansambl tarkibida ham samarali chalina oladi. Yakka ijroda rubob asbobiy yakkaxonlik kuchini ko'rsatadi, ya'ni u nafaqat asosiy kuy, balki unga hamroh bo'luvchi zarb va fon ovozlari ham ijro eta oladi. Ansamblda esa u boshqa cholg'ular — doira, nay, dutor, tanbur, g'ijjak bilan uyg'unlikda ishlaydi. Ayniqsa maqom ansambllarida rubob asosiy yetakchi cholg'ulardan biri sifatida faoliyat ko'rsatadi. Rubob o'z mohiyatiga ko'ra nafaqat musiqiy asbob, balki madaniy, estetik va ruhiy qadriyatlar tizimining bir bo'lagidir. U orqali inson o'z yuragidagi so'zsiz his-tuyg'ularni ifoda etadi, xalq esa o'z tarixini, orzu-armonlarini, quvonch va dardlarini kuyga soladi. Shu sababli ham rubob musiqasi har doim tinglovchining qalbiga yaqin, o'ziga tortuvchi, jozibali va samimiy bo'lib qolaveradi. Xulosa shundan iboratki, rubobning cholg'u sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari – uning tembr boyligi, texnik imkoniyatlari, ijro erkinligi, estetik go'zalligi va ichki ruhiy kuchidadir. Bu jihatlar uni boshqa cholg'ulardan ajratib turadi va uni asrlar davomida unutilmas san'at vositasi sifatida saqlab kelmoqda. Rubob xalq ruhining, madaniyatining va musiqiy tafakkurining tirik ifodasidir. Rubobning yana bir o'ziga xos jihati — uning o'zgaruvchanligi va moslashuvchanligidir. Asbob zamon o'tishi bilan turli xalqlar musiqiy ehtiyojlariga qarab o'zgargan, takomillashgan. Masalan, O'zbekiston hududida maqom musiqasiga moslashtirilgan 6–7 torli rubob keng tarqalgan bo'lsa, Afg'onistonda esa chuqur rezonansli

ko‘p torli ruboblar rivojlangan. Tojikistonda esa rubob asosan lirik, meditatsion musiqa bilan bog‘liq bo‘lib, kamtor, ammo chuqur mazmunli kuylarga moslangan. Rubobning estetik jozibasi ham muhim xususiyatlardan biridir. Uning o‘ymakor korpusi, bezakli bosh qismi, qo‘lda ishlangan tor tutqichlari, hayvon terisi bilan qoplangan resonatorlari uni ko‘zga ko‘ringan san’at asariga aylantiradi. Har bir rubob usta tomonidan o‘ziga xos estetik ruh, madaniy kod bilan yasaladi. Asbobga ishlov berishda ishlatiladigan naqshlar va ornamentlar xalqona falsafa, tabiatga muhabbat va diniy-tasavvufiy timsollar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu rubobni nafaqat chalish, balki ko‘rish va tushunish orqali ham qadrlanadigan madaniy ob‘yektga aylantiradi. Rubob cholg‘usi Sharq musiqiy madaniyatining qadimiy va betakror namunalaridan biri bo‘lib, uning kelib chiqish tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Qadimgi yozma manbalar, miniatyura san’ati va xalq og‘zaki ijodi rubobning qadimiyligini tasdiqlaydi. Rubob ijrochiligi o‘zbek xalq hofizlik an‘analarida, folklor jamoalarida, shuningdek, professional musiqada keng qo‘llanilib kelmoqda. Bu cholg‘u orqali milliy kuylar, maqomlar va zamonaviy asarlar ijro etiladi. Hozirgi kunda rubob milliy musiqiy ta‘lim tizimida, ansambllar va orkestrlarda faol foydalanilmoqda. Uning pedagogik ahamiyati ham yuqori bo‘lib, yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Rubob san’atini chuqur o‘rganish, uni targ‘ib qilish va zamonaviy musiqa bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘zbek milliy cholg‘u san’atining rivojiga munosib hissa qo‘shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyodulla Shahidi. O‘zbek xalq cholg‘ulari va ularning ijrochilik san’ati, Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1982.
 - Rubob, dutor, gijjak kabi cholg‘ular haqida ilmiy tavsiflar.
2. Yunus Rajabiy. Maqomlar, 1–2-jildlar, Toshkent: "San’at", 1996.
 - Rubobning maqom ijrochiligidagi o‘rni haqida asosiy manba.
3. Yoqubjon G‘aniyev. O‘zbek musiqa ijrochilik san’ati tarixi, Toshkent: Fan, 2001.
 - Ijrochilik maktablari va texnikalariga oid qimmatli tarixiy ma’lumotlar.
4. S. A. Qosimov. O‘zbek maqom san’ati: ijrochilik va nazariy asoslari, Toshkent: Fan, 2005.